

Такім чынам, ядзерныя і перыферычныя тэкставыя асацыяты зваротка **сябар** актывізуюць сутворчасць паміж адрасантам і адрасатам, дазваляюць правесці супастаўляльна-стылістычны аналіз паэтычных твораў і выявіць адметнасці ідыястылю.

Літаратура

1. *Бондарко, А. В.* Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени / А. И. Бондарко. – СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, 1999. – 260 с.
2. *Куляшоў, А.* Збор твораў : у 4 т. / А. Куляшоў. – Мінск : Беларусь, 1966–1967. – Т. 3 : Новыя вершы, маналог, паэмы. – 1967. – 456 с.
3. *Панчанка, П.* Збор твораў : у 4 т. / П. Панчанка. – Мінск : Маст. літ., 1981–1983. – Т. 2 : Вершы, паэма (1946–1962). – 1981. – 414 с.
4. *Танк, М.* Збор твораў : у 13 т. / Максім Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2006–2012. – Т. 3 : Вершы (1954–1964). – 2007. – 447 с.

В. Д. Старычонак (Беларусь)

МАДЭЛІ ЎТВАРЭННЯ ДРУГАСНЫХ ДЭСТРУКТЫЎНЫХ НАМІНАЦЫЙ (НА МАТЭРЫЯЛЕ СУБСТАНТЫЎНАЙ ЛЕКСІКІ)

Дэструктыўныя намінацыі складаюць даволі аб'ёмны пласт лексікі, у якім знаходзяць адлюстраванне такія істотныя прыметы дэструкцыі, як разбурэнне, знішчэнне, спусташэнне, ліквідацыя, пашкоджанне, дэфармацыя, пазбаўленне жыцця і мн. інш. Зыходныя ЛСВ экстрапалююць частку семантыкі ў рэцыпіентную метафарычную сферу, якая характарызуецца антрапацэнтрычнасцю, скіраванасцю да чалавека і адлюстроўвае сферы грамадскага жыцця і тыя фрагменты быцця, якія звязаны з узаемадзеяннем людзей у соцыуме. Многія з другасных ЛСВ уключаюцца ў мартальны кантынуум (лац. *mors, mortis* 'смерць', *mortalis* 'смяротны') і ўказваюць на спыненне жыццёвага існавання, смерць. Паняцце смерці займае выключнае месца ў моўнай карціне свету і знаходзіць шырокае адлюстраванне ў другасных субстантыўных намінацыях.

Тэмпаральны паказчык завяршэння чаго-небудзь пакладзены ў аснову ўсіх значэнняў назоўнікаў *дажынкi*, *фінал*, *фініш*, якія ў другасных значэннях змяшчаюць канкрэтныя ўказанні на адсутнасць жыцця, смерць: *Усё бліжэй жыцця дажынкi*. *Назубіць серп скупая старасць* (М. Маляўка); *Быцця свайго бачыш дажынкi*, *Падводзіш рахунак былому* (Я. Купала); *Калі прыйшлі жыцця*

яго **дажынкі**, І сталі ў рад гады, нібы снапы, Пайшоў ён полем, вузенькай сцяжынкай. І сам ён быў, як колас залаты (Л. Дайнека); І ўсё ж настаў яго [Фаміча] **фінал** (А. Бачыла); *Гэта – прыгожы **фінал** прыгожага жыцця* (П. Мядзёлка); **Фінал** быцця твайго настолькі сумны, Як кроў вяселля на жыцця абрус (С. Каробкіна); *Мінула юнацтва, Ідуць мае ў сталасці леты. А хутка і **фініш*** (К. Кірзэнка); *Іду да **фінішу** навалі, І ўсё выпроставаю душу, І ганаруся, што ніколі Я не схлусіў і не схлушу* (С. Грахоўскі). У гэтым жа значэнні выкарыстоўваецца назоўнік **згасанне** 'патуханне, спыненне гарэння' → 'спыненне жыццядзейнасці, смерць': *А праз месяц Якуб, спасцерагаючы згасання брата, выклікаў Аляхно на бой і быў забіты* (У. Караткевіч).

У асобных выпадках паняцце смерць утрымлівае станючую канатацыю і трактуецца як супакаенне, пазбаўленне болю, вызваленне ад зямных пакут: *спачын* 'перапынак у працы' → 'смерць', *супакой* 'адсутнасць шуму і руху, адпачынак' → 'смерць'. *Яе зямля была парэзана траншэямі і канавамі, усеяна курганамі і магіламі, у якіх нашлі сабе **спачын** шведскія, французскія, нямецкія салдаты* (Р. Шкраба); *Знайшоў свой вечны **спачын** малады, жыццярэдасны палітрук батальёна сувязі* (М. Машара); *Яны знайшлі тут вечны **супакой*** (У. Дубоўка); *Мы аддадзім зараз на вечны **супакой** у вашай зямлі цудоўнага чалавека* (Г. Далідовіч).

Да ліку мартальных традыцыйна адносіцца назоўнік **каса**, значэнне якога асацыіруецца з выявай смерці ў выглядзе жанчыны ў чорным убранні з касой: *Не звыкшы нікога вініць, пракос незакончаны скосіць, халодна **каса** зазвініць – і скосіць... І не загалосіць* (Р. Барадулін); *І покуль першы дзень людскога шчасця прыйдзе, Мільёны сэрц праткне гароты злой **каса*** (А. Гарун). Прыкладна такія ж пэаратыўныя асацыяцыі назіраюцца ў другасных індывідуальна-аўтарскіх ЛСВ назоўнікаў *сякера*, *клямка*: *Чарнобылем, як і сосны, падсочаныя, мы чакаем сваёй **сякеры*** (Р. Барадулін); ***Сякера** ката высока ўзнялася над усёй нашай старонкай* (П. Кавалёў); *Толькі пікні – дык адразу Тут табе і **клямка!*** (Н. Гілевіч).

У асобную групу ўключаюцца некаторыя назоўнікі-гіперонімы, якія ў сваіх першасных значэннях указваюць на агульны завяршальны працэс. Другасныя ЛСВ у гэтых выпадках утвараюцца ў выніку дзеяння гіпанімічнай мадэлі і канкрэтызацыі абагуленых і даволі шырокіх сэнсавых аб'ёмаў назоўнікаў *канец*, *завяршэнне*, *знікненне* і актуалізацыі маркера 'смяротны зыход': **канец** 'мяжа, край, апошняя кропка працягласці ў прасторы чаго-небудзь' → 'завяршэнне жыццёвага шляху, смерць', **завяршэнне** 'тое, чым завяршаецца, заканчваецца што-небудзь' → 'смерць', **знікненне** 'адсутнасць існавання, выйлення каго-ці чаго-небудзь' → 'вынішчэнне': *На раніцы **канец** быў мукам...* *Буйнае жыццё – скончылася... Смерць узяла сваё* (У. Галубок); *«Глядзіце, калі знойдзем, усім вам будзе **канец!**» – крыкнуў першы голас.* (Я. Маўр); *А жыццё прыносіць нам толькі ілюзіі, толькі вострыя пачуцці... Смерць насміхаецца над нашымі чалавечымі слабасцямі. І калі чалавек думае пра немінучае **завяршэнне** свайго жыцця, то адразу ж адкідае хімерныя ўцехі* (В. Коўтун); ***Завяршэнне** яго вялікага працоўнага жыцця* (І. Мележ); *Зубрам пагражае*

знікненне з твару Зямлі, і яны павінны знаходзіцца пад пільнай аховай дзяржавы (В. Вольскі).

Семантычная дэрывацыя ў некаторых выпадках носіць метанімічны характар, дзе другасныя ЛСВ утвараюцца па мадэлі 'пэўнае месца, звычайна надмагільны насып' → 'смерць': *капец* 'месца для зімяга захавання агародніны' → 'надмагільны насып, курган' → 'пагібель, смерць', *магіла* 'яма для пахавання памёрлых; насып на гэтым месцы' → 'смерць', *кювет* 'канавя ўздоўж дарогі для сцёку вады' → '*смерць, той свет'. *Гэта атрымалася даволі рызыкаўна: каб ледзь-ледзь разгубіўся, капец быў бы мне ў Калінаўцы* (П. Ткачоў); *І сама не помню, колькі праляжала...* *Думала, капец мне* (Б. Сачанка); *Выйдзеш на дарогу, трапіш на фашысцкі патруль – і магіла* (І. Новікаў); *Адны забыліся, другіх ўзяла магіла* (К. Буйло); *Тут толькі адно – або яму магіла, або табе магіла. Дваім на адной зямлі не хадзіць* (І. Кудраўцаў); *Мне восемдзесят сем. Дваццаты век Дабіць да ручкі вырашыў я цвёрда, Хоць, можа, мне даўно пара ў кювет* (А. Звонак).

Катэгорыя дэструктыўнасці знаходзіць шырокае адлюстраванне ў абазначэннях узброеных сіл, ваенна-тактычных дзеянняў, аперацый, манеўраў, агнястрэльнай зброі і інш. Нягледзячы на вялікую колькасць такіх намінацый у іх першасных значэннях, гэты ваенны лексікон папоўніўся другаснымі ЛСВ. Метафарызацыі падвяргаюцца назойнікі прасторавага размяшчэння *аблога* 'даўно не воранае поле, звычайна пакрытае дзірваном, травой' → 'акружэнне войскамі ўмацаванага пункта (горада; крэпасці, раёна і пад.) з мэтай яго захопу', *логава* 'паглыбленне ў зямлі, якое служыць жыллём зверу' → 'месца размяшчэння варожых сіл': *Толькі-толькі сышла з Беларусі крываваая аблога белапольскай акупацыі* (К. Губарэвіч); *Аблога Гародні скончылася паспяхова* (Г. Сагановіч); *Аблога пачалася з артылерыйскага абстрэлу* (У. Арлоў); *У логаве ворага пачалася паніка* (У. Аляхновіч); *Як толькі мы ўбачым, што вам нельга заставацца ў логаве ворага, – адклічам у атрад* (А. Якімовіч).

Другасныя ЛСВ субстантываў *кацёл* і *мяшок* указваюць на поўнае акружэнне воінскай групойкі: *кацёл* 'металічная пасудзіна акруглай формы' → 'поўнае акружэнне воінскай групойкі', *мяшок* 'мех' → 'поўнае акружэнне войска праціўніка': *Фашысты думалі, што нам уладавалі кацёл, аж самі апынуліся ў акружэнні* (А. Кучар); *Як чэрці ў пекле, у смале, Кіпелі цэлы тыдзень ворагі ў Бабруйскім вогненным катле* (М. Аўрамчык); *Гітлераўскія ваякі апынуліся ў катле* (Г. Васілеўская); *Вашы людзі знаходзяцца ў мяшку і могуць усе загінуць* (Г. Шчарбатаў); *Праз некалькі дзён немцы блакіравалі ўвесь раён. У мяшку апынулася ўся брыгада Стронгіна* (І. Гурскі).

Другасныя аказіянальныя ЛСВ назваў прылад працы *абцугі*, *вілы* трапляюць у сферу ваенных аперацый і характарызуюць становішча безвыходнасці, у якім аказалася воінская групойка: *абцугі* 'металічныя шчыпцы' → '*абыход кругом з мэтай узяць у кальцо, пазбавіць магчымасці выхаду', *вілы* 'ручная сельскагаспадарчая прылада' → '*становішча безвыходнасці, акружэння': *А вёску сціскалі ўжо абцугамі Карнікаў чорныя грузавікі* (Г. Бураўкін); *Немцы, мабыць, хацелі абкружаную тэрыторыю рассячы. А потым ужо кожную*

частку сціскаць яшчэ мацней жалезнымі **абцугамі** (М. Даніленка); *Асабліва ў цяжкае становішча папаў батальён Шалёхіна, узяты палякамі ў **вілы** між Прыпяццю і возерам* (Я. Колас).

Медыцынскі тэрмін *аперацыя* трывала ўвайшоў у лексічны склад мовы са значэннем 'сукупнасць баявых дзеянняў, аб'яднаных адной мэтай, адным заданнем': *Калі ён не пагаворыць з палоннымі, уся **аперацыя** можа праваліцца* (У. Федасеенка); *Удалая **аперацыя** супраць атрада немцаў набывала славу* (Б. Мікуліч); *Улетку 1944 года пачалася **аперацыя** «Баграціён»* (У. Караткевіч).

Для абазначэння асобных відаў зброі і ўзбраення выкарыстоўваюцца назвы сортаў ігруш, а таксама ўласныя імёны: **лімонка** 'сорт ігруш, падобных па сваёй форме на лімон' → *разм.* 'ручная граната, падобная па форме на лімон', **кацюша** '**уласнае імя**' → 'рэактыўны мінамёт, устаноўлены на аўтамабілі': *Больш турбавала тое, што лімонка не ўзрывалася* (М. Зарэмба); *Акрамя аўтаматаў, кабураў з наганамі, на паясах – гранаты-лімонкі, пляскатыя нямецкія нажы ў раменных футаралах* (І. Навуменка); *Лімонка так доўга ў зямлі праляжала, а не ўзарвалася!* (А. Якімовіч); *Рыхтавалася да залпу рэактыўная «кацюша»* (В. Быкаў); *Раман здагадаўся, што гэта дала залп «кацюша»* (У. Федасеенка).

Такім чынам, колькасны склад дэструктыўных намінацый актыўна папоўніўся другаснымі ЛСВ, якія ўтвораны па розных мадэлях семантычнай дэрывацыі ад першасных недэструктыўных ЛСВ субстантыўных адзінак. У працэс метафарызацыі (радзей метанімізацыі) уключаюцца найменні прылад працы (*каса, вілы, сякера, абцугі*), бытовых прадметаў (*мяшок, кацёл, клямка*), зямельных плошчаў і насыпаў (*аблога, капец, магіла, кювет, лозава*), а таксама спартыўныя і медыцынскія тэрміны (*фінал, фініш, аперацыя*), аддзяслоўныя тэмпаральныя назойнікі (*завяршэнне, згасанне, знікненне*) і інш. Рэцыпіентная семантычная сфера ў сваёй большасці прадстаўлена мартальнай і ваеннай сферамі. Амаль палова другасных дэструктыўных ЛСВ адносіцца да ліку аказіянальных і выяўляе розныя маркеры дэструктыўнасці ў канкрэтных тэкставых фрагментах.

К. М. Стасюкевич (Беларусь)

ТРАДИЦИИ ГОТИЧЕСКОГО ПОВЕСТВОВАНИЯ В ПРОЗЕ Г. Ф. ЛАВКРАФТА

Эпоха предромантизма и романтизма с их идеализацией демонического, страстного, порывающего с обыденностью стала временем формирования готического романа, что явилось толчком для развития важного и объёмного пласта американской и европейской литературы. Порыв с традицией классицизма